

Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe Adlı Mesnevisinin Halvetiyye'deki Etvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği Açısından Değerlendirilmesi

ŞERİFE AĞARI

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
serifeuzun37@hotmail.com | orcid.org/0000-0002-8197-9104

Geliş Tarihi / Received: 30.08.2019 • Yayına Kabul Tarihi / Accepted: 13.11.2019

Atrf/ Cite as

Ağarı, Şerife. "Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe Adlı Mesnevisinin Halvetiyye'deki Etvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği Açısından Değerlendirilmesi". *İstem*, 17/34 (2019): 421-436.

<https://doi.org/10.31591/istem.613318>

Öz

Türkler arasında en yaygın tarikatlardan biri olan Halvetiyye, nefsin kötülükten ve günahattan arındırılmasını esas almaktadır. Bunun için de etvâr-ı seb'a denilen metod kullanılmaktadır. Özellikle Halvetî tarikatına mensup çoğu mutasavvıf nefsin yedi mertebesine işaret eden bu yedi tavır üzerine pek çok eser kaleme almıştır. Bu tarikatın önemli isimlerinden olan Cemâl-i Halvetî'nin de konuyla ilgili birkaç risâlesi olduğu bilinmektedir. Ayrıca son dönemde yayımlanmış olan Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisinde de bu konuyu ele aldığı tespit edilmiştir.

Esrâr-ı Garîbe klasik mesnevi tertibine uygun olarak yazılmıştır. Tevhidle başlayan eser sırasıyla Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin için yazılan na'atlerle devam etmektedir. Ardından eseri kaleme alma sebebinden bahseden şair Âgâz-ı Kitâb başlığıyla asıl konuya geçmiştir. Bu bölümde önce tasavvufi olarak kalbin yedi tavrına sonra her tavrın arkasından o tavrıla ilgili bir hikâyeye yer vermiştir. Bölümün sonuna doğru kalplerin tavırlarının temsilini tek tek ele almış, yedi peygamberi yedi tavrın temsili olarak belirlemiştir. Şair her tavrı Kur'an'dan ayetlerle de desteklemiştir.

Bu çalışmada Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisi Halvetiyye'deki etvâr-ı seb'a yazma geleneği açısından değerlendirilmiş ve bu gelenek içerisindeki önemi ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Halvetiyye, Etvâr-ı Seb'a, Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe, mesnevi.

Abstract

Evaluation of Esrâr-ı Garîbe of Camal-i Halvatî According to the Writing Tradition of Seven Attitudes in Halvetiyye

Halvetiyye is one of the most common sects amongst Turks. It is based on purifying the nafs from evil and sin. Hence, seven attitudes method has been used. Especially Halvetiyye sect authors wrote a lot of works on seven attitudes, countering seven orders of nafs. It has been known that founder of Halvetiyye Camal-i Halvatî wrote some tractates on this subject. Besides, he evaluated this subject at Esrâr-ı Garîbe.

Esrâr-ı Garîbe was written according to the classical masnawi order. At the beginning there has

been a subject on tawhid/ monotheism. Later there have been naats on Prophet Muhammad, Abu Bakr, Omar, Osman, Ali, Hasan and Husayn. And then, the author has described the aim of writing this book. At last, under the title of Agaz-ı Kitab, he has begun the main subject. At this chapter, he has dealt with the seven attitudes and at the end of the every attitude, he has told a story about the attitude. Later, he has determined seven prophets for every attitude. At the end of the every chapter, he has explained Qoran verses.

In this article, Esrar-ı Garibe of Camal-i Halvati has been evaluated according to the writing tradition of seven attitudes in Halvatiye and explained the importance of this tradition.

Keywords: Halvatiye, Seven Attitudes, Camal-i Halvati, Esrar-ı Garibe, masnawi.

Giriş

Halvetiyye, Ömer el-Halvetî'ye nispet edilen İslâm dünyasının en yaygın tarikatıdır. Ömer el-Halvetî'nin vefatından sonra tarikatin silsilesi tarikatin ikinci pîri, bir bakıma gerçek kurucusu olan Seyyid Yahyâ-yı Şirvânî'ye ulaşmıştır. Bu sebeple Halvetiyye tarikati Azerbaycan'da kurulmuş, gelişmiş ve buradan Anadolu'ya, Anadolu'dan da Balkanlar, Suriye, Mısır, Kuzey Afrika, Sudan, Habeşistan ve Güney Asya'ya yayılmıştır.¹

Halvetiyye'de seyr ü sülûk yedi isimle yani *lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hay, Kayyûm* ve *Kahhâr* isimleriyle yapılır. Yedi isme karşılık nefsin yedi sıfatı ve mertebesi vardır. Bunlar sırasıyla *emmâre, levvâme, mülhime, mutmainne, râziye, marziyye* ve *kâmile* şeklindedir ki buna *etvâr-ı seb'a* adı verilir. Sâlik her nefis mertebesine karşılık gelen isimleri mürşidin belirlediği sayıda zikreder. Nefs-i emmâre mertebesinde kelime-i tevhid, levvâme mertebesinde ism-i celâl olan Allah ismi zikredilir. Mülhimede Hû, mutmainnede Hak isimleri zikredilir. Sâlik yedinci isim olan Kahhâr isminin zikrine ulaştığında nefis-i kâmile mertebesine gelmiş olur. Aynı şekilde yedili tasnif bağlamında her mertebenin bir seyri (ilallah, alellah, billâh, anillâh, fillâh, maallah, lillâh), âlemi (şehâdet, misal, ervâh, ceberût, lâhut, nâsut, hakikat), hali (zevk, şevk, aşk, vasıl, hayret, fenâ fi'l-fenâ, bekâ bi'l-bekâ), mahalli (sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır, hafî, ahfâ), vâridi (şeriat, tarikat, hakikat, mârifet, velâyet, siddikiyyet, kurbet), şâhidi (tevhîd-i ef'âl, tevhîd-i sıfât, tevhîd-i zât, cem', hazretü'l-cem', cem'u'l-cem', ahadiyyetü'l-cem') ve nuru (mavi, sarı, kırmızı, siyah, yeşil, beyaz, renksizlik) vardır. Sâlik bu şekilde sülûkünü sürdürerek nefis-i kâmile mertebesine ulaşır ve sülûkunun nefisle alâkalı kısmını tamamladığı kabul edilir.²

Nefsin bu yedi mertebesine karşılık gelen etvâr-ı seb'a gerek mensur gerek manzum olarak mutasavvıflar tarafından birçok kez kaleme alınmıştır. Her ne kadar farklı tarikatlara mensup mutasavvıflar tarafından yazılmış etvâr-ı seb'a örnekleri bulunsa da bu konuyla ilgili eser verenler genellikle Halvetiyye tarikatine mensuptur. Çoğu mensur birer risâle şeklinde kaleme alınan bu eserlerin çok azı manzum olarak yazılmıştır.³ Cemâl-i Halvetî'nin Esrâr-ı Garîbe adlı mes-

¹ Süleyman Uludağ. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1997), 16:394.

² Süleyman Uludağ. "Nefs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32:528.

³ Etvâr-ı seb'a ile ilgili eserler hakkında bkz. İlyas Kayaokay, "Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a ve Manzum İki Örneği", *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (Güz 2019), 115-140.; Ramazan Muslu, "Halvetiler'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâli'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi", *Tasavvuf İlmî ve*

nevisi de bu konuyu ele alan manzum eserlerden birisidir.

Çelebi Halîfe diye tanınan Cemâl-i Halvetî (ö. 889/1494) Osmanlı dönemi- nin en çok eser yazan mutasavvıflarından birisidir.⁴ Bundan dolayı onu sadece Halvetiyye'nin değil, aynı zamanda tasavvuf ve tarikat kültürünün tanınması ve yaygınlaşmasına eserleriyle katkıda bulunan mutasavvıflardan biri olarak gör- mek gerekir. Eserlerinin birçoğunu Arapça olarak kaleme alan Cemâl-i Hal- vetî'nin risâlelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir. Arapçaya olan vukûfiyeti iyi bir eğitim aldığı'nın göstergesidir.

Cemâl-i Halvetî özellikle edebî eserlerinde tahkiye unsuruna yer vermiştir. Önce konu hakkında bilgi vermiş, sonra da o konuyu hikâye ve temsillerle ör- neklendirmiştir. Ayrıca yaşadığı dönemdeki pek çok mutasavvıf şair gibi mes- nevilerinde Mevlânâ'yı takip etmiş ve Mesnevî'den hikâyelere yer vermiştir.⁵ Tamamı Türkçe olan bu eserlerde akıcı bir üsluba sahip olan şair, genellikle sade bir dil kullanmıştır.

Cemâl-i Halvetî birkaç eserinde etvâr-ı seb'aya yer vermiştir. Bunlardan bi- risi *Envâru'l-Kulûb/el-Merâtib Mine't-Te'vilâti'l-Kur'âniyye* adlı eseridir. Arapça bir risâle olan bu eserde Cemâl-i Halvetî İsrâ Suresi'nin 70-72. ayetleri ile Mü- minün Suresi'nin 1-11. ayetleri ışığında etvâr-ı seb'a olarak bilinen yedi tavrı izah etmiştir.⁶ Onun henüz ele geçmemiş iki eserinden tercüme edildiği iddia edilen mensur bir risâle bulunmaktadır. *Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* adlı bu eser yayımlanmıştır.⁷ Bunların dışında yine etvâr-ı seb'a konusunun işlendiği *Risâle-i Etvâr-ı Seb'a* adlı bir eser daha bulunmaktadır. Cemâl-i Halvetî'nin diğer beş mesnevisiyle aynı mecmuada bulunmasından dolayı bu eserin ona ait ol- duğu öne sürülmüştür. Ancak Ali Öztürk yaptığı doktora çalışmasında bu mes- nevi ile Pir Muhammed Bahâeddin Erzincânî'nin *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's-Sâlikin* adlı eseri arasındaki benzerlikleri ortaya koymuştur.⁸ Leyla Alptekin Sarioğlu ise söz konusu eserin *Makâmâtü'l-Ârifin ve Ma'ârifü's- Sâlikin* in farklı bir nüshası olduğuna kanaat getirmiştir.⁹

→ →

Akademik Araştırma Dergisi 18, (Ocak-Haziran 2007), 43-63.

⁴ Cemâl-i Halvetî hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Muharrem Çakmak, "Türk Mutasavvıf Şairi Aksaraylı Cemâl Halvetî", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/16 (2003), 81-196.; Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Hal- vetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, (Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003); Ramazan Ekinci, *Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefâyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitli Me- tin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> [erişim tarihi: 25.08.2019]; Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. M. Akkuş, A. Yılmaz), (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006).

⁵ Konuyla ilgili yapılmış çalışma için bkz. Leyla Alptekin Sarioğlu, "XV. Yüzyıl Mutasavvıflarından Cemâl-i Halvetî'nin Mesnevîlerinde Mesnevî Kaynaklı Hikâyeler", *Türkiyat Mecmuası* 24, (Güz 2014), 213-233.

⁶ Konuyla ilgili yapılmış bir çalışma için bkz. Süleyman Gür, "Cemâl-i Halvetî Aksarayî'nin Envâru'l- Kulûb/El-Merâtib Mine't-Te'vilâti'l-Kur'âniyye Adlı Eseri", *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Kül- tür, Tarih, Din, Medeniyet, (27-29 Ekim 2016 Aksaray)*, (Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017), 852-869.

⁷ Bkz. Leyla Alptekin Sarioğlu, "Yedi Tavrı Hakkında Yazılmış Bir Risale Tercümesi: Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a", *MUTAD* 4/1, (Haziran 2017) 143-158.

⁸ Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003), 71.

⁹ Sarioğlu, "Yedi Tavrı Hakkında Yazılmış Bir Risale Tercümesi: Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a", 145.

Cemâl-i Halvetî'nin bilinmeyen mesnevilerinden biri olan ve son dönemde yapılan bir çalışma ile ilim dünyasına kazandırılan *Esrâr-ı Garîbe* adlı eseri de kalbin yedi tavrından ve bu tavra getirilen yedi temsil ve hikâyeden oluşmaktadır.¹⁰ Bu mesnevîde de her tavrın sonunda *Envâru'l- Kulûb* adlı risâlede olduğu gibi İsrâ Sûresi'nin 70-72. ayetlerine yer verilmiştir. Eser 996 beyitten oluşmaktadır. Metnin bütününde iki ayrı vezin kullanılmıştır. Buna göre 1-565 beyitleri *fâilâtün fâilâtün fâilün*; 566-608 beyitleri *mefâilün mefâilün feûlün*; 609-679 beyitleri *fâilâtün fâilâtün fâilün* ve 680-996 beyitleri *mefâilün mefâilün feûlün* vezniyle yazılmıştır.

Etvâr-ı Seb'a Geleneği Açısından Esrâr-ı Garîbe'nin Değerlendirilmesi

Esrâr-ı Garîbe klasik mesnevi tertibine uygun olarak yazılmıştır. Tevhidle başlayan eser sırasıyla Hz. Peygamber (sav), Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan ve Hüseyin için yazılan na'atlerle devam etmektedir. Ardından eseri kaleme alma sebebinden bahseden şair *Âgâz-ı Kitâb* başlığıyla asıl konuya geçmiştir. Bu bölümde önce tasavvufî olarak kalbin yedi tavrına, sonra o tavrıla ilgili bir hikâyeye yer vermiştir. Bölümün sonuna doğru kalplerin tavrılarının temsililerini tek tek ele almış, yedi peygamberi yedi tavrın temsili olarak belirlemiştir. Şair her tavrı Kur'an'dan ayetlerle de desteklemiştir. Zira ona göre kalbin tavrılarının yedi olması da Kur'an'a göredir:

ṭavr-ı kalb yidi durur Kur'ân-ile
ṣâbit oldı her biri burhân-ile (182)¹¹

Şair 196. beyitten itibaren sırasıyla kalbin yedi tavrına yer vermiştir:

- Birinci Tavr: Seyr ilallâh

Bu bölümde kalbin tavrılarından ilki olan *seyr ilallâh* makamı anlatılır. Bu tavrın mahalli *sadr*dır:

işid imdi şimdiden girü beyân
ṭavr-ı evvelden ki şadruñdur 'ayân (196)

Buna göre insanın sadrı küfür ve kötülüklerle kararmıştır, çünkü orada hâkim güç nefistir. İnsan ölmeyen önce kalbini bunlardan temizlemelidir; değilse kalp her zaman kış mevsimi yaşar ki orada hiç gül açmaz:

ṭolıdur zulmetle bil anuñ içi
anda hâkim nefis durur ulı kiçi (197)

Bu tavrda insanın sadrı akrep, kertenkele, yılan gibi hayvanlara ait özelliklerle tarif edilmiştir. Burada kin, haset, kibir, riya, sonu gelmeyen arzular, hırs, tama' gibi kötü hasletler mevcuttur:

¹⁰ Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Şerife Ağarı, *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2019).

¹¹ Beyitler Şerife Ağarı, *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*, (İstanbul: Kitabevi Yayınları 2019) adlı eserden alınmıştır. Beyitlerin sonunda yer alan sayılar beyit numarasını göstermektedir.

nâzır ol anuñ içine gör neler
var durur şol 'aķreb ü mâr u keler (200)

şürb zinâ sāyir fesād eksük degül
bir zımistāndur ki olmaz anda gül

hıķd u ħased kibr ü riyā tül emel
hırş tama' ħubb-u riyāset kīn-cemel (202-203)

Sadr, nefsin sultan, şeytanın aklının da o sultanın veziri olduğu bir ülke gibidir. Bu durumdan kurtulmanın yolu teslim olmaktır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'de de *Allah'a itaat edin* buyurulmaktadır:

nefs durur sultān-ı ħākim bunlara
gice gündüz ħükm ider ol dūnlara
'aķl-u şeytānı vezirin bil anuñ
uyma_aña kim ķurtıla ħabsden canuñ (206-207)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre bir kişi ilim ehli bir kimseyi evine davet eder. O kişi kapıya varır ama kimse açmadığı için döner geri gider. Ev sahibi gelip özür diler ve o kişiyi yine davet eder. O kimse tekrar eve gider ancak yine kapı açılmaz, tekrar geri döner. Bu durum üç kere tekrar eder. O kimse güzel huylu olduğu için bu duruma kızabileceği halde kızmaz. Ev sahibi de gelip amacının onu gözlemek olduğunu, kendisi hakkında söylenen güzel şeylerin gerçek olup olmadığını görmek istediğini belirtir. Şair bundan sonra bu hikâyeyi şerh eder.

- İkinci Tavr: Seyr Lillâh

Bu bölümde kalbin tavırlarından ikincisi olan *seyr lillâh* makamı anlatılır. Bu makamın yeri derinliğinin ve genişliğinin sonu olmayan bir denize benzeyen *kalptir*.

tavr-ı s̄anī bir baķirdür adı ķalb
'umķ u 'arz yok s̄aliki ider o celb (242)
Bu tavrın nefesine nefs-i levvāme denir:
nefsine levvāme dinilür anuñ
tıflı ķalbīdür zira nefsüñ senüñ (252)

Bu makam toprak renginde değil, su rengindedir. Burada bulunan kimseler bu denizin dalgalarına gark olurlar. Bu denizden sır denizine pencere açılır. Kişi bu deniz içinde bir dalğıç gibi olmalıdır. Böylelikle Hakk'a yol bulabilsin:

bu maķam mā'ī durur ħākī degül
ehli seyrinden bunuñ şākī degül (260)

Bu makamda bulunanlara Allah Taâlâ Fettâh ismiyle tecelli eder. Değilse kişi hevâ şarabını içer de kalbi fethedemez. Halbuki hakiki şarap Allah

Taâlâ'nın muhabbetidir. Ayrıca bu makamın şahidi de Hak Taâlâ'dır:

bu maķâm ehline Fettâh ism-ile
Hak tecellî kılmasa bu resm-ile

kalb feth olmazdı bil bunu iy yâr
içer-idi ol hevâ hâmrını var (287-288)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Hikâyeye göre bir kişi Rum ülkesinden Şam'a gaza için yola çıkar. Yolda bir yerde kendisinden bir ulu kişinin cenazesini yıkaması istenir. Hiç kimse o cenazeyi yıkamak istemez. O da kendisine yapılan bu teklifi kabul eder. Yıkamak için cenazenin yanına vardığında ölü'nün boynuna bir yılan dolandığını görür. Başı da köpek başı gibi olmuştur. Hemen oradan uzaklaşır. Ancak halk onu yıkamadığı takdirde kimsenin bu ölüyü yıkayamayacağını söyleyerek bu kişiyi yeniden ikna eder. O da geri döner ve yılanı ölüye yıkayana kadar kendisine müsaade etmesini, sonra ne yapmak isterse yapabileceğini söyler. Yılan çekilir ve o da ölüyü yıkar. Yılan tekrar gelir ve ölüye dolanır. Sonra ölü kefenlenir ve mezara koyulur. O kimsenin öğrendiğine göre bu kişi sarhoşken ölmüştür. Şair devamında hikâyeyi tasavvufî olarak şerh eder.

- **Üçüncü Tavır: Seyr Alâllâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından üçüncüsü olan *seyr alâllâh* makamı anlatılır. Bu makamın yeri *ruh*tur. Ruh ki Allah Taâlâ'nın emriyle yaratılmıştır ve bunun hakikatini yine ancak O bilebilir:

hâl-i rûhdan şimdiden girü beyân
feyz olursa der-varak olsun 'ayân

rûh hu Rabb'ün emridür Rezzâk bilür
halk olan bilmez anı Hallâk bilür (337-338)

Bu makam öyle bir memleketdir ki burada bulunanlara sıfatların ve fiillerin ismi zahir olur. Kerametlerin bu makamda aşikâr olması bu sebeptedir:

bir vilâyetdür o kim ism-i şıfât
zâhir olur ehline dir bil şikât

ism-i ef'âlden dağı ne var-ise
hem olur ehline dir ger zâr-ise

pes kerâmet şu maķâmda âşikâr
Olduğı bunuñ-içündür iy nigâr (343-345)

Burada bulunan dervişler bazen açık bazen gizli gözyaşı dökerler. Bazen zühd ve tâ'at ikerisinde mescide giderler, bazen herkesten uzaklaşmak için çöllere düşerler. Bazen arşa çıkıp meleklerle sohbet ederler bazen yerde kalıp ya-

ratılmışların arasına karışırlar. Bazen âşık olurlar bazen maşuk, bazen şahit olurlar bazen mahcup, bazen galip olurlar bazen mağlup. Bu makam aşk makamıdır, kim varlığından geçerse burada bulunabilir:

bu maqâm-ı ma'rifet 'ışkdur i yâr
'ilm-i esmâ' u şifât bunda şikâr (369)

Ancak gayret edip buraya bağlanıp kalmamak gerekir. Bu makamın şahidi Kur'ân'da vardır ancak mert olan kimse bunu anlayabilir. Bu makamın ehline ilham eriştiği için nefsi *nefs-i mülhime*dir:

bu maqâm ehlinüñ ilhâm nefesine
irişür bakmaz anuñ ol habsine (373)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre bir gün Allah Taâlâ Hz. Musa'ya kendisinden utanmamasını, ne dilerse isteyebileceğini vahyeder. Az ya da çok ne isterse vereceğini, koyunları için dahi isterse onu da vereceğini söyler. Cömert olduğunu, kendisine şükreden herkesi cennetine koyacağını, Musa dahi olsa kendisine şükretmeyenden kıyamet günü hesap sorup onları büyük bir azaba uğratacağını ifade eder. Şair daha sonra bu hikâyeyi tasavvufî olarak şerh eder.

- Dördüncü Tavır: Seyr Maallâh

Bu bölümde kalbin tavırlarından dördüncüsü olan *seyr maallâh* makamı anlatılır. Bu makam *sır* makamıdır. Bunun ne demek olduğunu anlamak için bu yolda varlığın feda edilmesi gerekir:

bu maqâm-ı sır durur sâlik-şifât
mahv ider qalür eşer kim aña zât (408)
Bu makamda nefis, nefis-i mutmainnedir:
nefsi itmînân bulur bunda i cân
işbu hâli gördüğü vaktin hemân (410)

Kişinin bu makamda zühdü ve takvayı muhkem kılması gerekir. Bu makamda ne varsa hepsi nurdandır. Zühd ve takva da nur ile kuvvet bulur. Tıpkı denizin üzerindeki dalgaların görünmesi gibi burada *li-maallâh* yakınlığının parıltıları zahir olur. Ancak burada kalınmamalı gayret edip yola devam edilmelidir:

İ-ma'allâh¹² halvetinden lem'alar
zâhir olur hem bahirden talğalar (438)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre geçmiş zamanda gece gündüz ibadet eden züht sahibi bir kişi vardır. Bir gün

¹² "Benim Allah ile öyle anlarım olur ki, ne mukarreb melekler ne de bir nebî o yakınlığı elde edememiştir." Aclûnî, II/173, (2159).

yanına ansızın Mağrip'ten bazı kişiler gelir ve ona orada gördükleri garip bir olayı anlatırlar. Buna göre orada bir kişiyi zulümle öldürüp ateşe atmışlar ama o kişi sabaha kadar ateşin içinde kaldığı halde bir kılı dahi yanmamıştır. Meğer o kimse üç kez hacca gitmiştir. O zahit de bir kimsenin bir kez hacca gittiğinde bütün borçlarının ödendiğini, yani günahlarının affolunduğunu, ikinci hatta üçüncü kez gittiğinde artık ateşin o kimseyi yakmayacağını söyler. Bazı kişiler de bir devenin bile yedi kez hacca gittiğinde Allah'ın onu cennete koyacağını söylerler ve bunun üzerine başka bir rivayet aktarırlar. Bu rivayete göre zamanın birinde Nehrevânî adında bir kişi bir devenin omurgasını ateşe atmış, ancak her seferinde o kemik fırlayıp dışarı çıkmıştır. Daha sonra bir ses Nehrevânî'ye o kemiğin on kez haccetmiş bir devenin kemiği olduğunu ve ateşin onu yakmayacağını işittiğini söylemiştir. Bundan sonraki bölümde bu hikâye tasavvufî yönden şerh edilmiştir.

- **Beşinci Tavır: Seyr Fillâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından beşincisi olan *seyr fillâh* makamı anlatılır. Bu makamın mahalli *sırru's-sırdır*:

ide tecrîd olıben kaydından ol
inşaallâh sırr-ı sırta bula yol (505)

Bu makamda kişinin bütün dünyevi bağlardan sıyrılıp kalbini mâsivâdan arındırması gerekir ki Allah'ın izniyle sırrın sırrına yol bulabilsin. Burası insan için Kafdağı gibi bir yerdir. Burada insan bir zerredir önemli olan âlemin ne olduğunun bilinmesidir:

küh-ı Kâf bigi muhîtdür âdemi
zerredür âdem ne var bil 'âlemi (507)

Zira insan âlemin aslı olduğu için yeryüzünün en şerefli varlığı olmuştur. Sırrın sırrına *fillâh* denilir ki bu makamda varlık yükünden kurtulunur:

sırr-ı sırdur aña fillâh dinilür
anda kendülük yükinden yeynilür (514)

Kim bu makama erişirse onun lezzetini tadar ve burada irşat hilatini giyer. Buraya erişen kimsenin varlığı ortadan kalkar ki buna da fakr ile erişilir. Bu makamın işaretleri Sebbih (A'lâ) Süresi'nde¹³ bulunmaktadır:

süre-i Sebbih virür andan nişân
añla fehmüñ var-ise depred lisân (518)

Çünkü *tesbih et* emri kişiye farkı ve cem'i gösterir. Ancak bu makamda yol yürüyebilmek için bir üstada bağlanmak gerekir. Çünkü *önce yoldaş sonra yol*

¹³ Kur'ân-ı Kerim'in seksen yedinci sûresidir. Mekke devrinde nâzil olmuştur, on dokuz âyettir. Adını ilk âyette geçen a'lâ kelimesinden almıştır. "Sebbih" diye başlayan ilk kelimesinden dolayı Sebbih sûresi diye de anılmıştır.

denilmiştir. Ayrıca bu makam *küllü şey'in hâlikun* ayetinin sırrının bâkî olduğu makamdır. Bu sırrı ancak Allah Taâlâ bilebilir:

küllü şey'in hâlikün¹⁴ sır bâkidür
ya'ni görnen bu ta'ayyün fânidür

sırrını ol âyetüñ Allâh bilür
zâtına hem yine yolu Şâh bilür (536-537)

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre geçmiş zamanda kâmil iman sahibi ulu bir şeyh vardır. Bu şeyh bir gün dervişlerini deniz kenarına götürür. Orada gördüğü gemiye tam binecekken denizde birbirlerini yiyen balıkları görür ve gemiciye bunun sebebini sorar. Gemici de bunun on yıldır böyle olduğunu ancak sebebini bilmediğini söyler. Şeyh Allah'a yalvarır ve kendisine bunu bildirmesini ister. Sonra Allah Taâlâ şeyhin duasını kabul eder ve bu durumun sebebini onun gönlüne ilham eder. Meğer bir gün bir beynamaz kimse denizin sahiline gelmiş ve susuzluğu artınca denizin suyundan içmiştir. Tuzlu olduğunu görünce de denizin içine tükürmüştür. Ondan sonra da denizin o kısmında kıtlık belirmiş ve balıklar birbirlerini yemeye başlamıştır. Bundan sonra hikâyenin tasavvufî şerhi yapılmıştır.

- **Altıncı Tavır: Seyr Anillâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından altıncısı olan *seyr anillâh* makamı anlatılır. Hz. Peygamber (sav)'in oturduğu kürsü bu makamdadır. Bu yüzden bu makamın yeri *kürsîdir*. İlahî ilmin defteri kendisine burada arz olunmuş ve bu defterde yazan emirler ona ve ümmetine farz kılınmıştır:

kürsîdür bunda nebîler serveri
oturupdur enbiyânuñ rehberi

defter-i 'ilm-i İlâhî bunda 'arz
oldı aña ümmetine dağı farz (609-610)

Herkes ölmeden önce bu emirleri öğrenmeli ya da Hz. Peygamber (sav)'in yolundan gitmelidir. Burası hayret makamıdır. Burada şüpheye yer yoktur. İsimlerin kutbu bu makamda ortaya çıkar ancak bu sır yalnız âriflere malum olur. Eğer bir kimse bu sırı erişmeyi dilerse kalbini mâsivâdan arındırmalıdır. Bu yüzden irşat için Hak Taâlâ'dan sefer etmeye *seyr anillâh* denilir:

seyr_ 'anillâh dinilür Hâk'dan sefer
olıcağ irşâd-içün iy ehl-i ber (637)

Bu kimseler halk içinde Hak'la beraberdirler. Bütün dünya bir araya gelse Hakk'ı bırakıp da halka bakmazlar. Onlar irfan atına razı oldukları için nefislerine *nefs-i râziye* denilir:

¹⁴ "Her şey yok olacaktır." (el-Kasas, 28/88).

dinilür rāziye anuñ nefsine
olduğı-çün rāzı ‘irfān esbine (640)

Ancak bu makam da bākî değil, fānîdir. Kişi gönlünü mamur etmezse bu makamdan indirilir. Şayet kendini Allah yoluna feda eder bu makamda defteri sağ yanından verilir. Bu defter Hakk Taālâ'nın ilminin yazıldığı levh-i mahfuz defteridir ki ancak hal diliyle okunur.

Bölümün sonunda konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre geçmiş zamanda bir padişah düşünmek için kendisine bir saray yaptırır ve bir dervişe onun güzelliğini göstermek ister. Derviş de padişaha malını taşa toprağa sarf etmesi yerine dinine sarf etmesinin daha hayırlı olacağını söyler. Ayrıca yaptığı şey helal ise israf ettiğini haram ise ihanet ettiğini belirtir. Sonra da padişaha bir köşk yaptıracaksa bunun Allah için yaptırılan ezel köşkü olması gerektiğini nasihat eder. Devamında şair bu hikâyeyi tasavvufi olarak yorumlar.

- **Yedinci Tavır: Seyr Billâh**

Bu bölümde kalbin tavırlarından yedincisi olan *seyr billâh* makamı anlatılır. Bu makam vahdet makamıdır. Burada ikiliğe yer yoktur. Allah Taālâ'nın vahdeti dört bölüktür. Bunlar; fiili, sıfatı, ismi ve zatıdır. Sâlik ne zaman bu makamda fānî olursa canı o zaman fakr sırrına erişir:

kaçan kim bunda sâlik ola fānî
irişür sırr-ı fakra def-i cānı (685)

Fakr kâmil bir nurdur ve ne zaman ortaya çıksa yarım gören tamama erişir. Fakr bir sultandır ki herkes ona erişemez, erişenler de ancak yine fakr ile erişmiş olanlardır. Fakr candır, beden onun cihanıdır. Fakr diridir ve ona ölüm sıkıntısı olmaz. Bu yüzden Hz. Peygamber (sav) fakrıyla övülmüştür. Fakra erişen kişinin nefsi ise *nefs-i marziyye* olur:

senüñ nefsüñ ola marziyye iy cān
gelincek şahve maıvıdan buña inān (696)

Çünkü bu makamda kişi her konuda Allah'ın küllî iradesine teslim olup her şeyi yine O'ndan bilip hoşnut olacak seviyeye ulaşır. Dünyada bu hale gelemeyen kimse hakikate erişemez. Kim bu sırra erişmek isterse nefsinin kin duygusundan temizlemelidir. Kur'ân-ı Kerim'deki *külle yevmin şe'n* ayeti bu duruma işaret eder:

bunuñ şāhidi var Kur'ān içinde
didi Hađ külle yevmin şe'n15 içinde (718)

Bölümün sonunda konuyla ilgili Şeyh Cüneyd Bağdādî'ye ait bir hikâyeye yer verilmiştir. Buna göre o dönemde askerin yoksul olanları için mal toplan-

¹⁵ "O, her an yaratma halindedir." (er-Rahman, 55/29).

miş. Subaşı toplanan maldan kendisine bir miktar vermiş, o da bunu başkalarıyla paylaşmıştır. Ancak malı başkalarına vermesi kafasını karıştırmış ve bu arada uykuya dalmıştır. Rüyasında öbür âleme gitmiş ve orada güzel köşkler görmüştür. Bunların kime ait olduğunu sorunca mal sahibi kimselerin olduğunu öğrenmiştir. Bu sefer kendisine bu köşklere verileceğini sormuştur. Ona mahbup köşkünün verileceği söylenmiş, o da kendisine verilecek köşkün neden bu kadar yüce olduğunu merak etmiştir. O zaman ona Allah rızası için malını başkalarıyla paylaştığı için kendisine bu yüce köşkün verildiği söylenmiştir. Şair daha sonra bu hikâyeyi tasavvufî yönden şerh etmiştir.

Şair kalbin yedi tavrı üzerinde durduktan sonra bu tavırların her birinin ayrı ayrı temsili üzerinde durmuş ve her temsil için ayrı bir bölüm oluşturmuştur. Ayrıca her temsil için bir peygamber seçmiş ve onun vasıflarıyla temsil ettiği makamın hallerini birbiriyle eşleştirmiştir. Bu peygamberler sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Yahyâ, Hz. İdrîs, Hz. İsmâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (sav)'dir. Halvetî gelenekte bu sıralama Hz. Peygamber (sav)'in miracı esas alınarak yapılmıştır. Hz. Peygamber (sav)'in miracı sırasında her gök tabakasında karşılaştığı peygamberlerin nitelikleri, sâlikin manevî yükselişi sırasında sahip olduğu manevî hallerin temsili olmuştur. (Usta, 2015: 89) Cemâl-i Halvetî'nin eserinde bu temsiller şu şekildedir:

- **Birinci Tavrın Temsili: Âdemiyye**

Bu tavra *Âdemiyye* denir. Gâfil ve meşhur kimselere bu kapıdan geçmesi için yol verilmez. Bu tavra *Âdemiyye* denilmesinin sebebi Hak Taâlâ'nın kendi mazharı olarak Âdem ile Havvâ'yı yaratmasıdır. Âdem ki bütün âlemin mufassalıdır:

bu tavra Âdemiyye dindi aña
uyan dervîş irişdi şubh u taña (798)

tenezzül kıldı çünki ism-i a'zam
tekâzâ kıldı bir cism-i mu'azzam (800)

birinüñ adı Havvâ biri Âdem
kim anda muntavîdür cümle 'âlem (806)

- **İkinci Tavrın Temsili: Nûhiyye**

Bu tavra *Nûhiyye* tavrı denir. Çünkü Hz. Nûh merhametiyle insanları Hakk'a davet ettiği halde ona uyanlar çok az olmuştur. Can da kalbin bu tavrında tıpkı Hz. Nûh gibi nefsin kuvvetlerini Hakk'a davet etmiştir:

bu tavr-ı kalbde cân nefsün kuvâsın
ider da'vet Hakk'a giyip libâsın

çeker Nûh bigi rahmet ellerinden
nidâ işidür ol hem dillerinden (832-833)

Ancak Hz. Nûh, inananların sayısının az olduğunu görünce üzülmüş ve kendisine uymayanların helak olmasını istemiştir. Allah da onları bir tufanla helak etmiştir. Hz. Nûh'un peşinden gidenler ise onun yaptığı gemi sayesinde kurtuluşa ermişlerdir. Bu yüzden bu makamda bulunan can Nûh'u da Hakk'ın emriyle kurtuluşa erer:

ḥalāṣ cān Nūh'ı buldı emri-y-ile
şifāti ḳaldı ancaḳ nūri-y-ıla (841)

- **Üçüncü Tavrın Temsili: Yahyâviyye**

Bu tavra *Yahyâviyye* denilir. Bu tavır aşk tavrıdır ve bu tavrıda kerametler görünür:

zira 'ışḳ ṭavrıdur hem ol kerāmāt
görinür ḥaddi yoḳ nūr-ı 'alāmāt (847)

Burada sâlik Allah'ın yardımıyla Hakk'ın fiillerine mazhar olur ve O'nun isimlerinin ve sıfatlarının ilmüne yol bulur. Bu ruh tavrında yaratılan her şey aynı seviyede olduğu için bu tavra Yahyâviyye denilmiştir. Ancak bu tavra Yûsufiyye ya da İbrâhimiyye denilse de doğru olur:

bu ṭavr-ı rūḥa dindi Yahyaviyye
ḳatında olduḡi-çün ḥalḳ seviyye (857)

- **Dördüncü Tavrın Temsili: İdrîsiyye**

Bu tavrıda sâlik tederîs olduğu için buna *İdrîsiyye* denilir. Burada sır İdris'inin ve vahdet ilminin hakikatleri nefsin kuvvetlerine öğretilir:

dinilür işbu ṭavra ṭavr-ı İdrîs
kim olduḡi-y-içün bil anda tederîs

ḥaḳāyıḳ 'ilm-i vahdet İdris-i sır
ḳılur ta'lîm ḳuvāsına odur bir (872-873)

Sır İdris'i Hz. İdris gibi nurdan bir elbise hazırlar ve sâlike giydirir. Bu tavra Hızriyye denilse de doğru olur. Çünkü bu makama *mecmaa'l-bahreyn* makamı denilir ki oraya cahiller varamaz:

buña ol mecma'a'l-bahreyn¹⁶ maḳāmı
dinilür bil varamaz buña 'āmī (875)

Bu makama ancak akıl Yûşâ'sını yanına alan can Mûsâ'sı erişmiştir. Bu yüzden bu tavra Müseviyye de İseviyye de denilse doğru olur. Çünkü sâlik bu makamda İsâ gibi tecerrüt ehli olur ancak onun gibi tamamen fena bulmaz. Fakat bu tavrıda hiç durmamak gerekir, çünkü durulursa başka bir tavra yol bu-

¹⁶ "İki denizin birleştiği yer.." (el-Kehf, 18/60)

lunmaz.

- **Beşinci Tavrın Temsili: İseviyye**

Bu tavra İseviyye denilir ki Mûseviyye tavrının bütün kökleri bundadır. Bu tavra kalender kimseler erişir, zellebend olanlar erişemez:

dinilür işbu tavra İseviyye
Ki gömdür bunda cümle Mûseviyye

kalender irişür buña i kıardaş
irişmez zelle-bend olan i yoldaş (890-891)

İsâ gibi mücerret olmadan Muhammed'in tavrına müyesser olunamaz. Bu tavrı sırrın sırrının tavrıdır ki onun izinden gelen buraya geldiğinde dilindeki sözlerden vazgeçer:

bu tavr-ı sırr-ı sırdur nâm nişândan
gelen bunda geçer nuṭṭ-ı lisândan (896)

Bu makamda gök ve yer ehlinin tamamı fânîdir ancak sâlik bu makamda beka bulur. Beka içinde beka ise sadece Hz. Peygamber (sav)'e aittir. İseviyye makamı *kâbe kavseyn* makamıdır.

- **Altıncı Tavrın Temsili: Mûseviyye**

Bu tavra *Museviyye* denilir ancak İsâ tavrı denilse de doğru olur. Allah Taâlâ kelamıyla tecelli kılıp Hz. Mûsâ'yı Kelîm kılmıştır. Bu tavra Mûseviyye denilmesinin sebebi onun kelamının kuvvetli olmasıdır:

kelâm-ile Kelîm kıldı tecellî
hemân-dem rûhı buldı bil tesellî

bu tavra bes dinildi Mûseviyye
görindi çün kelâmı ol kavviyye (911-912)

Bu makamda kişiye Rabb'in feyzi sebepsiz olarak erişir. Zira feyz olmazsa mahluk helak olur. Sâlikin nefsi Hakk Taâlâ'nın feyzi ile bu tavrı razı olur. Bu makamın seyrine *anillah* denilir ki bunun sebebi sâlikin yönünün Hakk'tan halka doğru olmasıdır:

'anillâh dindi bil seyrine bunuñ
olındı çünki Haḫ'dan halka yönüñ (919)

- **Yedinci Tavrın Temsili: Muhammediyye**

Bu tavrın adı *Ahmediyye* yani *Muhammediyye*'dir. Bu tavrı yedi tavrın toplandığı cem' makamıdır:

yidi eṭvâra mecma' bu maḳâmdur

cem'un cem'a'l-cemū¹⁷ bil aña nāmdur (921)

Varlığın yaratılış sebebi O'dur. O'nun ismindeki *mim* harfi gidince geriye *ehad* kalır. Ayrıca Ahmed ismindeki elif harfi yazılmazsa geriye *hamd* kalır. Bunlar Hz. Peygamber (sav)'in adının ism-i âzam olmasının delilidir ki ondan daha yücesi yoktur. Bire iki diyen bu sırra eremez ve hakikat gül bahçesinden deremez:

birü iki diyen şu sırra irmez
gülistân-ı hâkikatden o dirmez (955)

Bunu o makama varandan sormak gerekir. Ancak o kimseler tevhid sırrının ne olduğunu bilebilir. Bu yüzden bu tavrı Ahmediyye ehlinindir.

Tablo -1. Esrâr-ı Garîbe'ye Göre Etvâr-ı Seb'a ve Hususiyetleri

Esrâr-ı Garîbe'ye Göre Etvâr-ı Seb'a ve Hususiyetleri							
Etvâr-ı seb'a	Tavr-ı evvel	Tavr-ı sâni	Tavr-ı sâlis	Tavr-ı râbi'	Tavr-ı Hâmis	Makâm-ı Şeşem	Makâm-ı Heftüm
Nefsin mertebeleri	-	Nefs-i levvâme	Nefs-i mülhime	Nefs-i mutmainne		Nefs-i râziye	Nefs-i marziyye
Seyri	Seyr ilallâh	Seyr alellâh	Seyr billâh	Seyr maallâh	Seyr fillâh	Seyr anillâh	Seyr lillâh
Mahalli	Sadr	Kalp	Ruh	Sır	Sırru's-sır	Kürsi	-
Temsilleri	Âdemiyye	Nûhiyye	Yahyâviyye	İdrisiyye	İseviyye	Müseviyye	Ahmediyye (Muhammediyye)
Peygamberler	Hz. Âdem	Hz. Nûh	Hz. Yahyâ	Hz. İdris	Hz. İsâ	Hz. Mûsâ	Hz. Muhammed (sav)

Sonuç

Halvetiyye tarikatının önemli temsilcilerinden biri olan Cemâl-i Halvetî Esrâr-ı Garîbe adlı mesnevisinde tasavvufta nefsin yedi mertebesini ifade eden etvâr-ı seb'aya yer vermiştir. Etvâr-ı seb'a tasavvufî gelenekte her ne kadar nefsin yedi mertebesine karşılık gelse de Cemâl-i Halvetî'nin bu eserinde nefsin mertebelerinden ziyade seyr ü sülûkün yedi seyrine ve bu yedi seyrin yedi temsiline yer verdiği görülmektedir. O her tavırda sâlikin seyr ü sülûkündeki bir seyrini ele almış ve bu seyre bağlı olarak o makamın mahalline ve nefisteki karşılığına yer vermiştir. Ancak Cemâl-i Halvetî eserde yedi makama karşılık nefsin sadece beş mertebesinden bahsetmektedir. Bunlar sırasıyla nefs-i levvâme, nefs-i mülhime, nefs-i mutmainne, nefs-i râziye ve nefs-i marziyyedir. Birinci nefis

¹⁷ "Her şeyin toplamının toplamı."

olan nefsi-i emmâre ve sonuncu nefis nefsi-i kâmileye yer vermemiştir. Ayrıca yine Halvetî geleneğinde her tavrın bir mahalli vardır ve bu mahaller sırasıyla sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır, haff ve ahfâdır. Ancak Esrâr-ı Garîbe'de bu mahallerden de sadece altısına değinilmiştir ki bunlar sırasıyla sadr, kalp, ruh, sır, sırrü's-sır ve kürsî'dir. Son mahal olan ahfâdan ise bahsedilmemiştir. Yukarıdaki tabloda nefsin hangi mertebesinin hangi tavra karşılık geldiği ve hangi mahalde bulunduğu gösterilmiştir.

Cemâl-i Halvetî eserde tahkiye metodunu çok etkili bir şekilde kullanmıştır. Zira her seyrin anlatımının ardından o makamın önemine dair bir hikâyeye yer vermiştir. Daha sonra yedi makama karşılık yedi temsilden bahsetmiş ve her temsili bir peygamberle ilişkilendirmiştir. Bu peygamberler sırasıyla Hz. Âdem, Hz. Nûh, Hz. Yahyâ, Hz. İdrîs, Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ ve Hz. Muhammed (sav)'dir. Ayrıca bütün bunların yanında Halvetîye geleneğinde yazılmış etvâr-ı seb'alarda seyr ü sülûkün zikrini teşkil eden yedi isme de yer verildiği bilinmektedir. Ancak Cemâl-i Halvetî'nin bu eserinde tavırlar izah edilirken her tavra karşılık gelen isimlere yer verilmediği dikkat çekmektedir.

Kaynaklar

- » Ağarı, Şerife. *Cemâl-i Halvetî, Esrâr-ı Garîbe*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2019.
- » Alptekin Sarıoğlu, Leyla. "XV. Yüzyıl Mutasavvıflarından Cemâl-i Halvetî'nin Mesnevîlerinde Mesnevî Kaynaklı Hikayeler". *Türkiyat Mecmuası* 24 (Güz 2014): 213-233.
- » Alptekin Sarıoğlu, Leyla. "Yedi Tavrı Hakkında Yazılmış Bir Risale Tercümesi: Tercüme-i Risâle-i Etvâr-ı Seb'a". *MUTAD* 4/1 (Haziran 2017): 143-158.
- » Çakmak Muharrem, "Türk Mutasavvıf Şairi Aksaraylı Cemâl Halvetî", *EKEV Akademi Dergisi*, 7/16 (2003), 81-196.
- » Çakmak Muharrem. *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2003.
- » Çelik, İsa-Yıldırım, Birol. "Halvetiyye Geleneğinde Etvâr-ı Seba/Nefsin Mertebeleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Dergisi* 86 (Haziran 2018): 21-44.
- » Ekinci, Ramazan. *Hafız Hüseyin Ayvansarâyî, Vefâyât-ı Ayvansarâyî (İnceleme-Tenkitledir Me-tin)*, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/> [erişim tarihi: 25.08.2019].
- » Gür, Süleyman. "Cemâl-i Halvetî Aksarayî'nin Envâr-ı'l-Kulûb/El-Merâtib Mine'te-Tevîlât-ı'l-Kur'ânîyye Adlı Eseri". *I. Uluslararası Aksaray Sempozyumu Kültür, Tarih, Din, Medeniyet (27-29 Ekim 2016 Aksaray)*. 852-869. Aksaray: Aksaray Üniversitesi Somuncu Baba Tarih ve Kültür Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2017.
- » Işıtan, İbrahim. "Cemal Halveti (ö. 899/1494)'nin Etvâr-ı Seb'a Anlayışının Süfi Psikolojisi Açısından Tahlili". *Journal of History Culture and Art Research* 6/4 (Eylül 2017): 680-696.
- » Kayaokay, İlyas. "Bir Edebî Tür Olarak Atvâr-ı Seb'a ve Manzum İki Örneği". *İslâmî İlimler Dergisi* 14/2 (Güz 2019): 115-140.
- » Muslu, Ramazan. "Halvetiler'de Atvâr-ı Seb'a Yazma Geleneği ve Sofyalı Bâlî'nin Atvâr-ı Seb'a Risalesi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 18 (Ocak-Haziran 2007): 43-63.
- » Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*, (Haz. M. Akkuş, A. Yılmaz), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- » Öztürk Ali. *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2003.
- » Öztürk Ali. "Halveti Manzum Etvâr-ı Seb'a Geleneğinde Üç Müellif Bir Eser", *Uluslararası Yahya Şirvani ve Halvetilik Sempozyumu, (Eskişehir 2013)*. 59-68.
- » Tayşi, Mehmed Serhan. "Cemâl-i Halvetî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 7:302-303, İstanbul: TDV Yayınları, 1993
- » Uludağ, Süleyman. "Halvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 16: 393-395. Ankara: TDV Yayınları, 1997.

- » Uludağ, Süleyman. “Nefs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 32:526-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- » Usta, Muhiddin. *Tasavvuf Eğitiminde Etvâr-ı Seb'a Metodu*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2015